

POL I ROD — KATEGORIJE SOCIJALNE ORGANIZACIJE POLNOSTI

Žarana Papić, Beograd

SAŽETAK

Autorica se kritički osvrće na društvene znanosti koje još nisu prihvatile distinkciju između biološkog spola i društvene organizacije spolnosti (rod). Kulturna antropologija je izuzetak, budući da je u okviru njezinih istraživačkih napora distinkcija spol/rod već postala plodan i uobičajen analitički koncept.

Čitajući Veru Erlich, autorica pronalazi određenu otvorenost i fleksibilnost kategorija koje upućuju na bitne, iako fragmentarne, elemente antropologije spolnosti. Dva takva bitna stava su da svaka kultura različito definira biološke razlike između spolova, kao i njihove društvene uloge, te da pripadnost ženskom spolu obično znači i pripadnost društvenom sloju koji se niže vrednuje.

Kulturno nasleđe oblika muškosti i ženskosti, od samih ljudskih početaka započet proces konstrukcije polnosti — nametanja društvenih ciljeva jednom delu prirodnog sveta — te onaj »istorijski i moralni element« (Marx) u koji se može smestiti celokupno područje ljudske polnosti i polnog ugnjetavanja, ostao je stolicima u tamnom kutku svesti društvenih nauka, doimajući se neproblematičnim ili pak nedvosmisleno »prirodnim«. Društvene nauke, a pogotovo one kojima je predmet bio »vlastita« istorija, društvo ili pak »vlastita« psiha i njezine nelagodnosti, kao što su istorija, sociologija i psihologija, još uvek nisu uspele da izađu iz krutih pravila i gramatike vlastitog jezika kulture. Njeni se fokusi, međutim, mogućem promatraču sa strane čine »tako izraziti da teško može shvatiti kako ih domaći ne zamjećuju, oni tako malo znaju o njima kao pojedinac o karakterističnim kretanjima«. ¹ Polna asimetrija zapadne kulture, stolicima obeležena patrijarhalnom konstrukcijom polnih odnosa kojom se briše »razlika između ljudske sposobnosti i potrebe stvaranja jednog polnog sveta i iskustveno ugnjetačkih načina na koje su polni svetovi organizovani ... oba značenja se podvođe pod isti ter-

1 Vera St. Erlich, *U društvu s čovjekom*, Liber, Zagreb 1978.

min«² (podvukla Ž. P.), predstavlja trajnu karakteristiku dosadašnjeg razvoja i stupnja kulturne »utopljenosti« društvenih nauka. Stepennost nekritičnosti društvenih nauka prema vlastitom kulturnom ustrojstvu ogleđa se u nemogućnosti da se vlastiti sistem polnosti pogleda »izvana« te da se vidi da on nije ni »prirodan« niti pak univerzalan. Neproblematizovanje procesa akulturacije biološke polnosti u društvenim naukama te **neprozirnost** činjenice da u patrijarhalnoj polnoj asimetriji polna anatomija **jeste** bitna i isključiva odrednica za ono što neka osoba jeste, razlog je prisutne »neosetljivosti« i neprijemčivosti za jednu distinkciju koja je nužna i prevashodna svakom razumevanju polnih odnosa u društvu — distinkciju između **pola** u biološkom smislu i **roda** — pola u njegovom društvenom značenju i obliku. Nemoć sociologije ili psihologije da tu distinkciju uvede kao instrument razumevanja područja ljudske polnosti koje je »milenijumima bilo izloženo neumitnoj ljudskoj delatnosti koja ga je menjala«³ — govori o tome koliko su te nauke interiorizovale obzor i granice vlastite kulture.

Antropologija je, međutim, zahvaljujući svom predmetu i usmerenosti k istraživanju »drugačijih« društava i kultura — a koje je ona u svojoj dužoj ranoj fazi mirno (s vlastitim kulturom saobrazno) katalogizirala i tumačila kao »egzotične«, »primitivne«, »predlogičke« ili »neartikulisane« — ipak uspela da započne razgradnju vlastite kulturne optike te da se upusti u evokaciju, osveštavanje i kritiku vlastite prakse tumačenja drugačijih oblika društvenosti. Uspela je pritom da, više od drugih, imenuje i shvati ograničenost **subjekta** kojeg tumači kao naučnika — člana vladajuće, strane i bele kulture — te da prihvati »poraznu« činjenicu da je **snaga uverljivosti** njezinih interpretativnih modela bila nerazdvojno povezana s periodom dominacije razvijenog Zapada nad »ostalim«, nemuštim društvima. Ta veća osetljivost antropologije prema granicama svoje discipline i metoda nije, međutim, rezultat njezine tajnovite inteligencije ili pak više vrednosti u odnosu na druge discipline — već je ona prōistekla iz činjenice da je **dijalog kultura** pretpostavka i princip njezinog delovanja te da, kao i svakom ljudskom dijalogu, ni jedan subjekt ne može ostati sasvim u granicama i »tamnici« svoga jezika i ponašanja.

Distinkcija pola i roda, kao početni momenat u analizi društvene organizacije polnosti nije, i pored veće otvorenosti antropologije, svoj prvi zamah dobila u okrilju antropologije. Snažni ženski pokret sedamdesetih godina koji je osim **praktičnih** ciljeva imao i dotada nikad tako uticajne i inspirativne **teorijske** doprinose, izoštrio je i definisao, tu distinkciju, u naporu da pokuša da krene s mrtve tačke u analizi »svetskoistorijskog poraza ženskog pola«. Antropologija je, međutim, upravo zbog svoje veće otvorenosti i dijaloškog karaktera svog mišljenja bila mnogo pogodniji teren za razmatranje i razvijanje te distinkcije. Poslednjih godina se unutar antropologije javljaju napori, više nego u drugim naukama, da se ova početna distinkcija razvije i sagleda u svetlu raznovrsnih kulturnih i društvenih iskustava.

² Gayle Rubin, »Traffic in Women: Notes on the »Political Economy« of Sex«, u Rayna R. Reiter (prir.), *Toward an Anthropology of Women*, Monthly Review Press, New York & London, 1975, str. 168.

³ Gayle Rubin, isto, str. 166.

Prvi začeci i fragmenti relativizacije zakona polne asimetrije, te prijemčivost antropologije da socijalnu i kulturnu izgradnju polnosti razume kao jedan od mnogih mehanizama delovanja kulture i društvenosti, postojala su, iako ne u sasvim čistom vidu, kod nekih antropologa i antropološkinja i pre zamaha ženskog pokreta. Margaret Mead, a pre nje, na primer, Daisy Bates i Phyllis McKaberry, pokazale su u svojim radovima da je moguće i socijalno oblikovanje polnosti otrgnuti od zdravorazumskih i predrasudnih interpretacija te ustanoviti da se »društveni uslovi, a ne ljudska biologija, moraju smatrati determinantama polnih uloga«. ⁴ Među takve začetnike relativiziranja biologističkih zakonitosti u antropologiji spada i Vera St. Erlich i njezina bogata prezentacija patrijarhalnih »pravila koja regulišu polni život«. ⁵

Razlikovanje **pol**a i **ro**da nužni je momenat ove relativizacije »prirodnih« zakonitosti i kritike biologizma u antropologiji, i početni je element analize korena polne asimetrije u skoro svim poznatim društvima. To razlikovanje počiva na uverenju da »predstave da muškarci i žene čine dve uzajamno isključive kategorije mora poticati iz nečeg drugog, a ne iz nepostojeće 'prirodne' protistavljenosti«. ⁶ Razlikovanje **pol**a i **ro**da i konstrukcija polnosti je stoga eminentni **čin kulture**: socijalna organizacija i semantizacija ljudskih bioloških polova čiji je konačni rezultat to da »postoje potpuno različite stvarnosti za muškarce i žene«. ⁷ Konstrukcija roda počiva na potrebi »recipročnog stanja zavisnosti između polova« (Levi-Strauss), ali rod ne označava samo puko poistovećivanje s jednim polom već takođe povlači »usmeravanje polne želje prema drugom polu« (G. Rubin). Društvena podela rada po polu smatra se rezultatom socijalnog procesa koji od ljudskih polova stvara dve međusobno isključive kategorije, produbljuje njihove biološke razlike — **smešta ih u rod** (engender) — i može se smatrati »tabuom protiv istorodnosti muškaraca i žena« i seksualnih odnosa različitih od heteroseksualnih. Kategorija **ro**da je rezultat procesa akulturacije biološke polnosti i izraz je univerzalne ljudske potrebe kulturne **izgradnje polnog sveta** i odnosa u njemu. Iako je ljudska istorija svedok da se ta izgradnja polnog sveta najčešće izražavala u vidu asimetričnog i ugnjetačkog načina organizacije polnosti, ipak, smatra Gayle Rubin, »sistem pola/roda neutralan je termin koji upućuje na to područje i naznačuje da ugnjetavanje tu nije neminovno, već je proizvod određenih društvenih odnosa što ga organizuju«. ⁸

Istraživanje i delo Vere St. Erlich (u kome se ona usmerila najviše k istraživanju patrijarhalnog načina života i sistema vrednosti), sadrži u sebi otvorenost i fleksibilnost kategorijâ koje pomažu da se mogu pročitati i bitni, iako fragmentarni, elementi **antropologije polnosti**. Iako, na primer, ona smatra da u osnovi »svuda primetne veće obespravljenosti žene« leži »nepromenljivi biološki momenat«, ona na istom mestu dodaje i jednu bitnu ogra-

⁴ Ernestine Friedl, *Women and Men: An Anthropologist's View*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1975, str. 4.

⁵ Vera St. Erlich, naved. delo, str. 198.

⁶ Gayle Rubin, isto, str. 179—180.

⁷ Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex*, Paladin, London 1972, str. 151.

⁸ Gayle Rubin, isto, str. 168.

du — koji **deluje**... na njenu štetu«⁹ (podvukla Ž. P.), čime sasvim jasno dopušta i pretpostavlja **delovanje** kulture na nepromenljive biološke momente — polnost. Stav da je asimetričnost ljudskih polova u patrijarhalnom sistemu rezultat **akulturacije** biološke polnosti može se zapaziti i u njezinoj skoro usputnoj opaski da je »moguće da je prisila da se žena brzo i potpuno prilagodi povoljna za (patrijarhalni) brak«¹⁰ te da patrijarhalna sredina »konzekventno potkapa žensku samosvijest«.¹¹

U osnovi tih fragmenata **antropologije polnosti** Vere Erlich leže dva bitna, iako nedovoljno razrađena stava. Prvi je da se »biološke razlike između spolova u svakoj kulturi različito deformiraju. Njihova važnost kao i uloga koju imaju u društvu i u porodici, različite su. Sam odnos između muškarca i žene ovisi doduše o nekim organskim činjenicama, ali još više o kulturnim momentima«,¹² a drugi je da »pripadnost ženskom spolu ima često potpuno značenje pripadnosti nekom društvenom sloju, i to obično sloju koji stoji na niskoj stepenici skale«¹³ i sudbina je žene da u patrijarhalnom sistemu svoju sigurniju egzistenciju gradi na jednoj, isključivo kulturnoj delatnosti, kojoj je cilj »omileti se«, i uvek se »praviti zadovoljna«. Zbog te, za našu sredinu začuđujuće osetljivosti na složenost i konfliktnost procesa izgradnje polnosti i polne potčinjenosti, delo Vere Erlich u sebi sadrži klice koje ga, u svetlu novih saznanja i definicija, čine izrazito modernim, a čitanje još zanimljivijim zbog mogućnosti da se u njemu otkriju različiti slojevi, oni **raniji** i oni **kasniji**, ondašnjeg i sadašnjeg trenutka.

9 Vera St. Erlich, **Jugoslavenska porodica u transformaciji**, Liber, Zagreb 1971, str. 206.

10 Vera St. Erlich, **U društvu s čovjekom**, str. 154.

11 Vera St. Erlich, **Jugoslavenska porodica u transformaciji**, str. 76.

12 Vera St. Erlich, **U društvu s čovjekom**, str. 268.

13 Vera St. Erlich, isto, str. 275.

Zarana Papić

**Sex and Gender: Categories of the Social Organization
of Sexuality**

SUMMARY

The author raises a critique of social sciences (such as sociology, psychology and history) which have not adopted the distinction between biological sex and the social organization of sexuality, that is, between the categories of sex and gender. Anthropology is an exception: it postulates the dialogue of cultures and relativizes "natural" laws, thus being more sensitive to the limits and methods of own discipline. The sex/gender distinction has become a fruitful and comonly used analytical tool in anthropology.

Reading Vera Erlich, the autor discovers certain openness and flexibility of categories which relate essential, although fragmentary elements of the anthropology of gender. Vera Erlich expressed two principal, though insufficiently elaborated, points: that every culture interpretes and appreciates distinctions between men and women differently; and that female sex is commonly associated with social strata which are low on the scale of hierarchy and cultural evaluation. Due to this surprising perceptivity for the concept of gender and gender asymmetry, Vera Erlich's writings are interesting to contemporary students of the anthropology of gender and feminist movement.

Translated by
Olga Supek-Zupan